

*Артеменко Л. В.,**кандидат філологічних наук,**професор кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін  
КЗВО «Рівненська медична академія»*

## ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС РАЦІОЦЕНТРИЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕМИ МИТЦЯ І МИСТЕЦТВА В ЗАРУБІЖНІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

**Анотація.** У статті на матеріалі творів української та зарубіжної поезії досліджено етапи історичного генезису поетологічної художньої тематики.

Поетологічна тематика – це специфічний художній дискурс, у площині якого реалізуються творчі рефлексії митця щодо тих або інших аспектів власної художньої діяльності чи ж творчих інтенцій інших митців.

В історичному генезисі поетологічної тематики у творах світової художньої словесності прийнято виокремлювати два великі етапи: 1) етап, пов'язаний із міфологічною інтерпретацією теми митця і мистецтва; 2) етап, ознаменований її раціоцентричною інтерпретацією.

Етап міфологічної інтерпретації теми митця та мистецтва співвіднесений із початковою стадією історичного генезису людства та формуванням відповідних ірраціональних, фантастичних уявлень людини про джерела походження, форму та зміст поетичної творчості, а також про особливий статус поета як людини, яку співвідносили з натхненним пророком, наділеним надзвичайною, часто незрозумілою пересічному загалу й утаємниченою мудрістю.

Етап раціоцентричної інтерпретації теми митця і мистецтва ознаменований докорінною зміною світоглядних поетологічних парадигм унаслідок їх деміфологізації та раціоналізації й позначений трансформацією початкових міфологічних архетипів у понятійні художньо-естетичні категорії.

Деміфологізація первісних поетологічних уявлень розпочалася ще в античну епоху. Суттєвою раціоналізацією поглядів на мистецтво відзначена доба Відродження. Поетологічні уявлення європейської поезії XVII–XVIII ст. відзначені подальшою десакралізацією ідеї мистецтва, а також відчутним скепсисом щодо наголошення дидактичних функцій поезії. На відміну від поезики класицизму, яка спиралася на культ нормативної впорядкованості й раціональності, відтак на рішуче несприйняття інтуїтивних моделей тлумачення поезії, поезика сентименталізму з її орієнтацією на «поезію серця» сприяла пробудженню нового сплеску зацікавлення митцями поетологічною проблематикою.

Одним із домінантних авторефлексивний поетологічний аспект тематики поетичних творів стає в епоху романтизму з його тяжінням до сакралізації мистецтва, протиставленій тенденціям до його секуляризації, притаманним епосі Просвітництва. Якщо в добу реалізму активізується нормативно-раціоцентрична тенденція тлумачення поетологічної тематики, прикметна тяжінням до позитивізму та прагматизму, то в епоху модернізму переважають ірраціонально-метафізичні спроби тлумачення теми поета і поезії, започатковані традиціями романтизму.

Спектр поетологічної тематики європейської поезії XX ст. є надзвичайно широким і вбирає різнобіжні моделі інтерпретації теми поета і поезії.

**Ключові слова:** поетологія, тема митця і мистецтва, поезія, міфологія, раціоцентризм.

**Постановка проблеми.** Важливим складником тематичного діапазону сучасної європейської та української поезії варто визнати поетологічну семантику, співвіднесену зі специфічним художнім дискурсом, у якому предметом авторської творчої рецепції є тема митця і мистецтва. Дослідження поетологічної семантики загалом і її художньої концептосфери зокрема є сьогодні одним із актуальних теоретичних питань літературознавчої науки.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Вивчення теоретичного кола проблем поетологічної семантики ліричних творів в українському літературознавстві лише розпочинається. Зокрема, до аналізу окремих її питань зверталися такі українські дослідники, як М. Моклиця, О. Рисак, К. Буслаєва, В. Папушина, С. Лотоцька, О. Белянцева, О. Турган, С. Кочерга, Н. Хомеча, О. Юферева, П. Мірошниченко та ін. Водночас у вітчизняному літературознавстві помітно бракує праць, присвячених узагальненню власне теоретичних аспектів поетологічної семантики, зокрема її історичного генезису.

**Мету статті** вбачаємо в дослідженні основних історичних етапів раціоцентричної інтерпретації теми митця і мистецтва в зарубіжній та українській поезії.

**Виклад основного матеріалу.** У контексті розгляду специфіки історичного генезису теми митця і мистецтва, зокрема, у європейській поезії варто, на нашу думку, виокремлювати два великі етапи її розвитку, пов'язані, відповідно, з двома якісно відмінними типами підходів до її сутнісного розуміння: 1) етап міфологічної інтерпретації теми митця та мистецтва; 2) етап її раціоцентричної інтерпретації.

Другий великий історичний етап розвитку поетологічної тематики в європейському мистецтві пов'язаний передусім зі зміною світоглядних парадигм унаслідок деміфологізації та раціоналізації сформованих у давньогрецький період античної доби уявлень про мистецтво, а також із трансформацією початкових міфологічних архетипів у понятійні художньо-естетичні категорії (уява, фантазія, вимисел, наслідування тощо).

Процес раціоналізації початкових міфологічних уявлень про поета і поезію відбувався ще в античну епоху, зокрема завдяки Арістотелю, який висунув цілком раціоналізовану концепцію мистецтва, протиставивши її основні положення теоретичним постулатам і поглядам на мистецтво, запропоно-

ваним Платоном. Таким чином, уже в античну епоху сформовано свого роду теоретичну опозицію, один полюс якої зорієнтований на суттєво міфологізовані, ірраціональні погляди на мистецтво, серед яких – визнання джерелом останнього певних надприродних сил; а інший – на прагнення деміфологізувати ці уявлення шляхом пошуку важелів і рушійних сил творчості в особі самого поета, а не поза ним. Отже, поступово виникає ще одна опозиція – між поезією як природним даром і професійною майстерністю. Якщо перше асоціювали з божественним натхненням, то друге – із зусиллями, які докладає поет, навчаючись поетичної техніки. З іншого боку, деміфологізація античних поглядів на мистецтво в середньовічну епоху часто поставала як компенсована, так би мовити, неоміфологізованими уявленнями, у яких образи тих або інших суб'єктів давньогрецького мистецького пантеону заступали біблійні образи. Так, наприклад, в епоху християнського середньовіччя й після нього місце, яке належало давньогрецьким музам, здебільшого займала Діва Марія. Особливо часто таку заміну практикували в поезії трубадури, перетворюючи божество на об'єкт містико-еротичних проєкцій жіночого ідеалу. Схожої трансформації в середньовічній культурі зазнає й образ Орфея. Шляхом переосмислення легендарної мандрівки спілця до царства мертвих вибудовано аналогію з Христом, що спускається до пекла та перемагає смерть.

Подальша раціоналізація поглядів на мистецтво триває й в епоху Відродження. У цей період поезію підносять до рівня філософії, протиставленій теології. Так складають своєрідний міф про митця-«деміурга», месію, який силою власного генія здатен впливати на долю всього людства. Цей образ і ідеал «божественного майстра» наділяють правом на суперництво не лише з природою, а й самим Творцем. Своєрідним неоміфологізованим утіленням цього образу стає легендарний співець і музикант Орфей, постать якого символізувала мудреця та пророка, що веде за собою всіх тих, хто прагне пізнати життєві істини. Серед поетологічних взірців лірики цієї епохи потрібно виокремити твори Бурк'єлло «Поезія та Бритва. Хто кого?..»; А. Поліціано «Легенда про Орфея»; Ю. Бараковича «Слов'янська муза»; К. Цельтіса «До Аполлона, творця мистецтва поезії...»; Е. Жоделя «До Музи»; Д. Лілі «Пісня Саффо», «Пісня Аполлона» й ін.

Подальша тематизація поезії в європейській літературі XVII–XVIII ст. призводить, з одного боку, до ще більшої десакралізації ідеї мистецтва, а з іншого, на відміну від художніх настанов епохи Відродження й особливо бароко, – до все більш відчутного скепсису стосовно дидактичних функцій поезії. Поетика класицизму з його культом раціональності й нормативної впорядкованості відзначається рішучим відкиданням будь-яких спроб інтуїтивного тлумачення поезії, а тому поетологічна тематика викликає незначне зацікавлення. На противагу поетиці класицизму, поетика сентименталізму зорієнтована на «поезію серця», а тому в ній поступово відбувається закладення основ нового сплеску інтересу митців до поетологічної проблематики. Серед ліричних зразків поетологічної тематики цього періоду варто назвати поезії Р. Герріка «Як треба читати вірші»; С. Батлера «Сатира на бездарного поета»; Ф. Логау «Служіння музам»; Г. К'ярера «Поет захищається від Амура за допомогою ліри»; Д. Лубрано «Комареві, який заважав літературним заняттям автора»; В. Потоцького «На власні вірші» й ін.

В епоху романтизму поетологічна тематика набуває ваги однієї з домінантних художніх тем європейської лірики. Як наслідок, кількість творів, у яких поети звертаються до авторефлексії, різко зростає, наприклад: Ф. Шіллер «Боги Греції», «Пегас у ярмі», «Помста муз»; В. Гюго «Орфей»; Дж. Байрон «До богині фантазії»; А. Шенье «Віршуванню навчить нас мистецтво», «Все є в моїх віршах...»; П. Беранже «Епітафія моїй музі», «Кардинал і співець», «Похвала віршам»; В. Блейк «До муз», «Що треба оратору? Добра мова?...», «Блейк на захист власного каталога» й ін.

Загалом для романтизму притаманна тенденція до сакралізації поезії, що варто вважати своєрідною зворотною реакцією на процес секуляризації суспільної свідомості в епоху Просвітництва. У релігії поети-романтики вбачали потужне джерело неоміфологічної поетології, а поета, відповідно, наділяли функціями божественного посланця, месії, величній духовній особистості.

У добу реалізму в межах поетологічної тематики відбувається активізація нормативно-раціоцентричної тенденції, прикметної тяжінням до позитивізму, матеріалізму та прагматизму. У цей час функцію мистецтва поети вбачають у його суспільно-громадській візії, а образ романтичного поета-пророка заміщують образом поета-громадянина. Одним із домінантних мотивів залишається мотив трагічної долі поета, потрактований у контексті його ідеологічного протистояння з владою, боротьби із соціальним свавіллям, як, наприклад, у поезії М. Некрасова «На смерть Т.Г. Шевченка».

Натомість у європейській модерністській поезії кінця XIX – початку XX ст. знову переважає іраціонально-духовна тенденція поглиблення теми поета і поезії, генетично пов'язана з традиціями романтизму та прагненням до створення на їх основі новітньої поетологічної міфології: П. Верлен «Мистецтво поезії», «Саффо»; В. Вітмен «Читаючи книгу», «Поетам, які будуть»; Е. Дікінсон «Він був Поет...»; І. Анненський «Поезія», «Мій вірш»; Ф. Сологуб «Рима», «Творчість»; І. Бунін «Ритм», «Слово», «Поетові»; О. Блок «Поет», «Вони читають вірші», «До Музи» й ін.

Надзвичайно широким є спектр поетологічної тематики в європейській поезії XX ст., для якої притаманні різнобіжні моделі інтерпретації теми поета і поезії: П. Валері «Орфей»; Р.М. Рільке «Сонети до Орфея»; П. Елюар «Критика поезії», «Поетична об'єктивність»; У.Х. Оден «Слова»; О. Пас «Епітафія поету»; В. Бронєвський «Поезія», «До поезії»; М. Флоріан «Поетичне мистецтво»; П. Горюхін «Що є поет»; В. Алейсандрє «Поет співає для всіх»; Я. Сейферт «Поет та інші ремесла», «Бути поетом»; Б. Пастернак «Таємниці ремесла»; О. Мандельштам «Автопортрет», «Грифельна ода»; М. Цветаєва «Моїм віршам, написаним так рано...»; В. Набоков «Поет»; Й. Бродський «Дієслова», «До віршів» та ін.

Український науковець С. Руссова, розробляючи типологію образу автора в ліричному тексті, узагальнює визначальні, на її думку, типологічні моделі вияву авторської поетологічної свідомості в процесі її художньої еволюції від епохи античності до хронологічного зрізу XX ст. Головними константами окресленої нею типології є образи автора-скриптора, автора-секуляризованого пророка, автора-ізгоя, автора-митця, автора-ремісника, автора-трикстера, автора-приватної особи: «Виникнення уявлення про автора-«скриптора» сягає ранніх стадій розвитку писемної літератури; літературні ролі «пророка», «ізгоя»,

«митця», «трикстера» пов'язані з епохою романтизму, а літературні ролі «ремесника» і «приватної особи» виникають на початку XX століття. Десакралізація літератури й автора, початок якої М. Бахтін і Ю. Лотман співвідносять із XVIII століттям, а Р. Барт, У. Еко, М. Фуко, Е. Ауербах – із другою половиною XIX століття, призвела до того, що романтична авторська свідомість, яка ввібрала в себе водночас «пророка», «митця», «ізгоя», «трикстера», була у XX столітті розщеплена на окремі іпостасі-ролі» [1, с. 3].

Серед сучасних досліджень, автори яких намагаються узагальнити поетологічні уявлення про природу авторства художнього твору, варто виокремити працю М. Оганесяна, який наводить 14 найбільш поширених поетологічних концепцій художньої творчості, зокрема її раціональних або ірраціональних джерел, серед них – 1) диявол, 2) Бог, 3) Геній, дух, муза, 4) читач, 5) сама мова, 6) діалог трьох інстанцій (поет, читач, поетичний текст), 7) згадка душі, 8) надчуттєве сприйняття, 9) інтуїція, 10) колективне підсвідоме, 11) глибинне підсвідоме, 12) духовне підсвідоме, 13) цілісна особистість (поєднання в особі автора всіх його свідомих і підсвідомих творчих інстанцій), 14) багатомірне «я» [2, с. 36–49].

Поетологічна тематика є важливим складником і в українській поезії. Перші зразки поетологічних рефлексій знаходимо вже у славетному «Слові о полку Ігоровім». Ідеться про порівняння двох поетичних манер і висунення нової художньої програми: традиціям хвалебної поезії Бояна протиставлено принцип об'єктивного, реалістичного відображення подій. Численні елементи поетологічних рефлексій знаходимо й у поетів XVI–XVIII ст.

З проханням подарувати йому поетичне натхнення звертається Павло Русин до Аполлона («До Аполлона»). В іншому програмному поетологічному вірші «Похвала поезії» Павло Русин простежує історію античної поезії в особі її славетних творців. У творі згадано імена визначних поетів античності – Гомера, Вергілія, Лукана, Стація, Горация, Персія, Назона, Катутла, Тібулл, Проперція, Овідія, а також суб'єктів та об'єктів античної мистецької міфології: Феб (Аполлон), музи, Орфей, Пегас; викладено й інтерпретовано відомі давньогрецькі міфологічні перекази, присвячені троянській війні, міфу про Едіпа, мандрівці аргонавтів, що плавали в Колхиді за золотим руном. Численні міфологічні поетологічні реалії – об'єкт авторської мистецької рефлексії в елегії Павла Русина «На честь Йоана Вислоцького, шанувальника муз, гідного хвали учня»: перераховано Парнас, Дельфійський гай, Карикійські пагорби, кастальських дів, Пегаса, муз, Аполлона. Популяризовано античну міфологізовану поетологічну тематику й у поезії Павла Русина «До книжечки».

Багато поетичних творів на поетологічну тематику присвячено зверненням до особи читача: Г. Тичинський «До читача»; І. Туробінський «До чительника»; Г. Смотрицький «До читателя»; Л. Баранович «Читачу ласкавий, пильно зваж сі справи...», «Про те ж». Давньогрецьку мистецьку міфологію відображено у творах С. Почаського, В. Суцанського, В. Устрицького, І. Величковського й ін. До особи поета апелюють у поетологічних віршах І. Величковський («Пишущему стихи») та Л. Баранович («Автор жалкує і апелює», «О музиках, меновите о цимбалістах і о скрипниках», «Се же паки вірш вмісто передмови до ласкавих і благоразумних чительником, особливе до віршопісів», «Грішний автор, або теж викладач

віршов сих», «Тому же подобноє автор докладає», «Сколько змоглем, в сей книзі віршов положив-єм», «Богу ж даю і о сем благодареніє»). Із XVII–XVIII ст. поетологічна тематика стає об'єктом теоретичних рефлексій, зокрема авторів поетик і риторик славнозвісної Києво-Могилянської академії.

У поезії українських поетів-романтиків, а також значною мірою й у реалістичній поезії поетологічну тематику сконцентровано переважно навколо образів поета та співця.

Одним із перших до романтизованого культу співця звернувся в збірці «Українські мелодії» М. Маркевич («Бандурист», «Певец»). Продовження цих поетологічних мотивів знаходимо у творах Л. Боровиковського «Бандурист»; А. Метлинського «Бандура»; М. Костомарова «Дід-пасішник»; О. Афанасьєва-Чужбинського «Співак». Образ співця, що повстає проти кривди народу князями, змальовано в поезії М. Костомарова «Співець Митуса». Образи співців, які уособлюють згасання національних традицій і втрату історичної пам'яті, зображено у творах Я. Щоголева «Лірник»; А. Метлинського «Смерть бандуриста»; М. Костомарова «Співець»; М. Маркевича «Гетьманство». Крім названих, у українській романтичній поезії трапляються й інші поетологічні мотиви, пов'язані з возвеличенням рідної мови (А. Метлинський «Рідна мова»; А. Могилянський «Рідна мова»), долею поета (А. Могилянський «Судьба поета»), зокрема Т. Шевченка (О. Афанасьєв-Чужбинський «Над гробом Шевченка», «Шевченкові»).

У другій половині XIX ст. відбувається активізація поетологічної тематики, пов'язаної з активною суспільно-громадською позицією митця, народно-просвітницькою й оборонною його місією (П. Грабовський «До бандури», «Я не співець чудовної природи...»; Б. Грінченко «Некрасову й Шевченкові», «Шевченкова могила»; П. Куліш «До кобзи», «Рідне слово»; І. Манжура «26 лютого», «Кобзар»; Олена Пчілка «Не вмере поезія», «До Кобзаря»; М. Старицький «Ой, знущались з мого слова...», «На спомин Т.Г. Шевченка»).

Водночас не втрачає своєї актуальності й традиційна поетологічна тематика, пов'язана з образом музи, питаннями поетичного натхнення, призначення поезії, естетичної візії поета (О. Козловський «До Музи»; О. Кониський «Розмова Музи з поетом», «До Музи»; П. Куліш «До кобзи та до Музи», «Муза»; І. Манжура «До Музи»).

**Висновки.** Унаслідок проведеного дослідження проаналізовано специфіку історичного генезису поетологічної семантики поетичної творчості, охарактеризовано особливості її художньої тематизації, розглянуто в загальному контексті поступової раціоналізації уявлень про поета та поезію від епохи античності й до наших днів.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розширенні кола теоретичних узагальнень, що стосуються предметно-образних сфер поетологічної семантики зарубіжної та української поезії XIX–XX ст.

#### Література:

1. Руссова С.М. Типологія образу автора в ліричному тексті (на матеріалі російської та української поезії XX століття) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.01.06 «Теорія літератури». Київ, 2003. 40 с.
2. Оганесян Н.Т. К проблеме авторства поэтического произведения. *Журнал практической психологии и психоанализа*. 2003. № 3. С. 36–49.

**Artemenko L. Historical genesis of the ratiocentric interpretation of the topic of artist and art in the world and Ukrainian poetry**

**Summary.** Upon the materials of the works of Ukrainian and world poetry, the article explores the stages of the historical genesis of the poetological artistic subject matter.

The poetological subject matter is a specific artistic discourse, through the lens of which the artist realizes their artistic retrospection of particular aspects of their own artistic endeavor or creative intentions of other artists.

It is customary to distinguish two large stages in the historical genesis of the poetological subject matter in the works of world belles-lettres: 1) the stage connected with mythological interpretation of the topic of artist and art, and 2) the stage characterized by its ratiocentric interpretation.

The stage of mythological interpretation of the topic of artist and art correlates with the initial stage of the historical genesis of humankind and the shaping of respective irrational, fantastical beliefs the human had about the origin, form and contents of poetry writing, as well as about the special status of a poet as a person, who was compared to an inspired prophet endowed by extraordinary and esoteric wisdom, often incomprehensible for an everyman.

The stage of the ratiocentric interpretation of the topic of artist and art is marked with a radical change of the world-outlook poetological paradigms due to their de-mythologization and rationalization, and is characterized by the transformation of primal mythological archetypes into conceptual artistic and esthetic categories.

The de-mythologization of primal poetological beliefs began already in the Classical age. A significant rationalization of the views on the art is characteristic of the Renaissance era. The poetological notions of the European poetry of XVII – XVIII centuries are marked with further desacralization of the idea of the art, as well as perceptible scepticism as to the emphasized didactic functions of poetry. As contrasted with the poetics of classicism, which based itself on the cult of standardized orderliness and rationality, hence on the resolute opposition to intuitive models of poetry interpretation, the poetics of sentimentalism with its orientation on the “poetry of the heart” facilitated the new surge in the interest in poetological topic among artists.

The self-reflexive poetological aspect of the subject-matter of poetry becomes a dominant one in the Romanticism age with its gravitation toward the sacralization of the art as opposed to the tendency toward its secularization characteristic of the age of Enlightenment. While the age of Realism witnesses the activation of the normative and ratiocentric tendency of poetology subject matter interpretation recognized for its leaning towards positivism and pragmatism, irrational and metaphysical attempts to interpret the topic of artist and art founded by the Romanticism traditions prevail at the age of Modernism.

The spectrum of the poetological subject-matter of the XX century European poetry is very wide and includes divergent models of interpretation of the topic of poet and poetry.

**Key words:** poetology, topic of artist and art, poetry, mythology, ratiocentrism.